

Љиљана М. Бук¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

МОТИВ ДВОЈНИКА: „ЈА-ДВОЈНИЦИ“ И „ТИ-ДВОЈНИЦИ“

Апстракт: Од сенке, демона, одраза, сна, двојник добија све чистију људску форму, из домена оностраног селећи се у домен подсвесног. Ипак, рекло би се да постоје два основна типа двојника. Један тип излучује се центрифугалним аналитичким издвајањем другости, док се други тип двојника доводи у везу центрипеталним синтетичким силама којима се двоје саображавају једном. Једно је „ја-двојник“, који је персонификација отцепљеног дела ега и у односу је субординације са егом из којег је поникао. Други тип су „ти-двојници“, два физички истоветна или слична лика који су у више напоредном, мање борбеном односу.

Кључне речи: двојник, doppelgänger, клон, истоветник, друго „ја“.

1. Увод

1.1. Подстанар у глави и ликови који мењају улоге

Мотив двојника настаје задовољењем три елементарна услова: кад постоје два лика (1), која су физички истоветна (2), у било каквом односу, обично антагонистичком (3). Међутим, у двојнике се сврставају два потпуно различита мотива. Двојници су и отелотворени демони подељеног ума и истоветни ликови који замењују улоге. Овај други тип двојника се толико разликује од првог, као и да не потпада под исту категорију. Подела на добре и зле не прави разлику између њих. Шта, дакле, дели, а ипак под исту врсту подводи два тако различита мотива двојника као што су „подстанар у глави“ који се очовечио (један тип) и ликови који мењају улоге (други тип)?

¹ljiljana_cuk@ff.uns.ac.rs

1.2. Разнородни допелгенгери

Фаурхолт сматра да постоје две врсте допелгенгера и да су сврстани у исту категорију само из формалних разлога. По њој, Сигмунд Фројд је говорио о два типа двојника – једном који настаје из потиснуте нарцисоидности и другом који настаје као побуна против процеса социјализације (Faureholt 2009: 4). Није нам познато да је ова теза даље развијана. Иако веома подстицајно, запажање Фаурхолт нема свој корен у дубинском разликовању две врсте другости, што је наше полазиште о којем ћемо говорити ниже.

1.3. Претпоставка

Класификација настала на дихотомији „ја/други“ требало би да конзистентно одвоји два горенаведена типа двојника јер се двојнички мотив, по нашем мишљењу, заснива на перцепцији себе као другог и другог као себе.² Даљи текст образложиће ову претпоставку и показати њене резултате кроз упоредно посматрање карактеристика једних и других двојника.

1.4. Мала историја двојника

Двојничке репрезентације присутне су од давнина у маскама, поседују особе путем тотема, митским представама креатура са двоструким и вишеструким идентитетима. Природа двојника мењала се, допуњавала и развијала.

Да је душа наш двојник, сматрали су стари Египћани (душевни двојник звао се „ка“). На линији староегипатске, и још раније асирско-вавилонске традиције, налази се Платоново виђење света као несавршене копије вечних и савршених идеја. Опозиција стварног и идеалног, оностраног и ононостраног, људског и божанског постаће вековима касније, на таласу филозофије немачког идеализма, а у ери романтизма, плодно тле за бујање књижевног двојника.

Карл Милер³ детаљно анализира претходнике романа о двојнику. Он сматра да постоји логичка веза од романтичарског осећаја злехуде самоће, мотива изгнанника, аутсајдера, човека поцепаног између светова, изгубљене

² Немачки филозоф идеалиста Ф. Хегел први је увео концепт другог као део формирања самосвести без којег ове не би било. Његову идеју су у разним правцима даље развијали филозофи Е. Хусерл, Ж. Сартр, Е. Левинас, Ж. Лакан, Ж. Дерида, психолог и филозоф Ж. Пијаже, феминисткиње, оријенталисти итд.

³ Оснивач и уредник *London Review of Books*, писац и професор књижевности на лондонском *University College*.

душе ухваћене мраком, несхваћеног генија – до осећаја страве и укуса за неприродно и двојника у готском роману који цвета од друге половине 18. до прве половине 19. века.⁴

Тихи шаптач човекове душе (а касније двојник) надовезао се на стару традицију и митолошку праксу испољавања другости. Лудило за двојношћу и глад за псеудонимима, маскама и новим идентитетима проширили су се из Немачке на остатак Европе. Након успеха Хофманових и Тикових романа, двојник је популаризован и редукван на алегорију о добру и злу. Како примећује Присила Мејер,⁵ „проблем оностраног свео се на пуку причу о аветима” (Mejer 1997: 198).

Међутим, романтични мотив о немогућности досезања идеала у реалном животу, лудило које настаје у покушају да се помири непомирљиво, приземљује се и претвара у морални и психолошки расцеп личности. Принцип оностраног као узрок двојничког расцепа именује се као оно потиснуто у људској психи. За Цветана Тодорова права фантастика након психоанализе више није могућа: „Психоанализа је надоместила (и тако учинила сувишном) фантастичку књижевност” (Todorov 2010: 168–169).

1.5. Психолошка подлога допелгенгера

По оцу психоанализе Сигмунду Фројду, оно непријатно [*Das Unheimliche*] друго „ја” појављује се као пројекција Другог носећи одбачене компоненте ега. Потиснута самозаљубљеност враћа се у непријатном облику идентичног алтер ега као симптом неуспеха да се либидо инвестира у исправан објекат љубави (Freud 1919). Ото Ранк (предухитривши, а можда и покравши Фројда) у есеју *Der Doppelgänger*, који је изашао пет година пре поменутог Фројдовог есеја, пише да су сенка и одраз манифестације, тј. слике истог феномена, феномена ега. „Двојник представља елементе морбидне самољубави” (Rank 1979: 10), пише он. Пред крај живота Ранк се померио од Фројдовог тумачења двојника као нарцистичке регресије ка Јунговој теорији индивидуације и нагона за бесмртношћу. За Ранка није више его тај који се пројектује на двојника, већ бесмртна душа. За самог Карла Густава Јунга, двојник није ни добар ни зао. Он је засенчена, непозната и несвесна људска природа, човеков алтер его, друга

⁴ Тако су, по Карлу Милеру, познати митолошки, библијски и књижевни хероји Протеј, Нарцис, Каин, Јона, Јуда, Сатана, Дон Жуан, Дон Кихот, Летећи Холанђанин и сл. оно што он назива протодвојницима (Miller 1985).

⁵ Професор руске књижевности на универзитету у Велслију (Масачусетс).

природа, друго „ја“. У светлу теорије о индивидуацији нагон за двојником је манифестација нагона за самоостварењем, где „дупликат служи оригиналу као нека врста огледала“ (Marinković 1983: 68).

Из два различита виђења психичке реалности Фројда и Јунга разлучују се и два различита поимања двојника. Фројд (и у почетку Ранк) говори о девијацији ега који се зауставио у развоју, остао прецењен, ухваћен и заробљен у пренаглашено позитивну слику о самом себи. Фиксација за свој златни лик чини его болесним. У наративима са мотивом допелгенгера овај се поремећај очитује на један специфичан начин. Двојица ликова диференцирају се на идеализовани и истинит. Пошто је истина далеко од идеала, други лик је мрачан, он је „мрачни двојник“. То је истина коју иза своје златне маске крије Нарцис. Тамни двојник нарцисоидног Доријана Греја у роману Оскара Вајлда (*Слика Доријана Греја*, 1890) јесте слика која показује истинити ругобни лик главног јунака.

Јунгово пак виђење двојника као тамне сенке свесног ега не мора стриктно да се тиче патологије у душевном развоју јер Јунг оперише ширим поимањем психе. Јунгова психа је неупоредиво већа категорија од Фројдовога концепта психичког реалитета (ега, свесног дела, заједно са идом, несвесним делом). Јунгова психа је божански ноумен, заприма непрегледан дијапазон садржаја свести, тако да је потенцијални двојник све оно што је изван свесног ега. У Јунгов концепт улази и нарцисоидни его, који је потиснуо одређени садржај у индивидуално несвесно, али и его са сенком садржаја свести који није потиснут него се активира неким временским окидачем (нпр. уласком у одређено доба живота, контактом са људима, књигама и сл.). Дакле, у Фројдовом кључу двојник потиче из индивидуалног несвесног, у Јунговом из оба, и из индивидуалног и из колективног несвесног (Stivens 1997, Megir 1974, Prohof 1956).

Понуђена типологија двојника у овом раду ослања се на Јунгов концепт, по којем, дакле, мотив двојника води порекло и из индивидуалног и из колективног несвесног.⁶

Сенка, дакле, може бити носилац изразито неприхватаљивих особина у друштвеном бићу индивидуе. Може оличавати зло и демонско, или нешто анимално, или (донедавно) у патријархалном друштву крајње неприхватаљиво

⁶ Нарцисоидност је фаза у развоју психе. Да ли она (нарцисоидност) доводи и до других девијација у психичком развоју индивидуе, треба питати психологе. Много је важније питање да ли је поремећај индивидуалног ега предуслов за појаву „сенки“ које прилазе егу из колективног несвесног. По свему судећи – јесте, а с обзиром на чињеницу да је освешћивање и интеграција колективних несвесних садржаја психе за индивидуацију пресудна, могли бисмо благонаклонije гледати на психичке трауме јер су оне погонско гориво за велике узлете у тзв. колективно несвесно.

– хомосексуално.⁷ Немогућност да се свесни део личности избори са сенком доводи до схизофреније.⁸ Сенка се осамостаљује, центрира и задобија карактеристике самосталног ега. У борби за истовременост један его побеђује, други губи. Центри личности су наизменично свесни и подсвесни – док је једна страна свесна, друга пада у сенку. Роман *Необичан случај доктора Џекила и господина Хајда* (1886) Роберта Луиса Стивенсона књижевна је обрада схизофреног цепања личности. Господин Скривени је анимални и потискивани алтер его узорног доктора Џекила.

Двојник је присутан у делима бројних знаменитих писаца,⁹ а десет најбољих дела о двојнику изабрао је Гардијан 2009. године. Уредници Гардијана при-

⁷ Другачије сексуално оријентисани били су приморани да живе двоструке животе и да од очију јавности сакрију своју приватност. Било да је псеудоним другог пола био само поза или игра, могао је да обезбеди заклон од друштвене стигме. Тако је шкотски писац и песник Вилијам Шарп (1855–1905) свој роман *Winged Destiny* (1904) потписао као Фиона Меклиод (Fiona Macleod). Посветио га је познатом писцу Вилијаму Шарпу, тј. самом себи (Miller 1985: 216). Данска бароница Карен фон Бликсен-Финецке, списатељица чувеног романа *Моја Африка* из 1937, писала је под више мушких псеудонима, а светску славу стекла је под мушким именом Исак Динесен.

⁸ Схизофренија (грч. *shizo* = цепам, раздвајам, и *fren*, ген. *frenos* = душа, дух) – тешка душевна болест коју карактеришу дубок несклад између мишљења и афеката, апсурдне идеје, халуцинације, одсуство [нормиране] логике у расуђивању... Термин „схизофренија” 1911. уводи швајцарски психијатар Блојлер (Bleuler). Према психоанализи, схизофреничар се повукао из спољњег света јер је претрпео дубоку регресију на нарцистички стадијум (Требјеџанин 2008, Krstić 1991). Одређени типови схизофреније се донекле могу каналисати. Такав је Туретов синдром, неуролошко обољење чији тачни узроци нису још пронађени. Описао га је 80-их година 20. века неуролог Оливер Сакс на примеру свог пацијента Реја. Реј је на лековима против схизофреније током радне недеље уредно обављао послове у својој канцеларији на Вол Стриту, да би сваког викенда иживљавао своје френетично друго „ја”, свирајући бубњеве и лудујући ноћ и дан (в. Miller 1985: 28). Модерни човек је ништа мање од својих предака подељен између дужности и јавног живота, између жеља и фантазија. Везан и упрегнут ланцима савременог друштва, у којем је профит основна вредност, он тражи одушка својој (потиснутој, неживљеној) природи на разне начине. Један од популарних начина је виртуелна компјутерска стварност тзв. аватара. Колико је фигура другог заступљена у супкултурама види се у Џошијевој *Енциклопедији наших највећих ноћних мора* (Fonseca 2007: 210). Тамо је наведен дуг низ видео-игрица које се базирају на мотиву аватара, модерних двојничких репрезентата.

⁹ Плутарх, П. Калдерон, В. Скот, Х. Мелвил, Џ. Конрад, С. Т. Колриџ, Ч. Дикенс, Р. Л. Стивенсон, В. Б. Јетс, Г. К. Честертон, Х. Џејмс, В. Фокнер, Е. А. По, В. Набоков, С. Кинг, А. Пушкин, Н. Гогољ, Ф. М. Достојевски, А. П. Чехов, А. Грин, Ш. Бодлер, А. Ламартин, О. Балзак, Г. Мопасан, А. Вињи, Ж. Нервал, П. Валери, А. Мориа, Х. К. Андерсен, Е. Т. А. Хофман, Ј. В. Гете, Ф. Хелдерлин, Х. Фон Клајст, А. Тик, В. Хауф, Х. Ф. Лавкрафт, Т. Ман, Ф. Кафка, Х. Хесе, Х. А. Борхес, М. Кундера... Познате списатељице: М. Шели, Е. Гаскел, Ш. Гилман, М. Спарк, У. Легвин. И српске писце инспирисао је двојник: М. Глишића, М. Црњанског, И. В. Лалића, Б. Пекића, Ф. Давида, М. Павића, Ж. Павловића.

менили су магловит критеријум, изоставивши са свог списка горепоменути Стивенсонов *Необичан случај*.¹⁰

1.6. Термин „допелгенгер“ (нем. *doppelgänger*)

Термин „допелгенгер“ сковао је немачки романтичар Жан Пол Фридрих Рихтер у роману *Siebenkäs* 1796. године. За Рихтера двојници су били људи који могу да виде сами себе. Касније ће Рихтер овом речју означавати само телесну истоветност. За унутрашњу, међутим, употребљава друге речи: *Geist, Ebenbild, Parodie, Kopie, Gespenst, Ich, Zwiling, Facsimile, Duplikat, Selberafzte*.¹¹ У значењу себевида, аветињског истоветника сродног утвари, двојника ћемо први пут наћи у Хофмановим дневницима и романима (1804).¹² У науци о књижевности двојник постаје термин прилично касно, отприлике у периоду 1872–1876, заслугом Георга Брандеса (Dimić 1966: 98).¹³

¹⁰ Топ десет чине: Џејмс Хог – *Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner* (1824), Едгар Алан По – *Вилијем Вилсон* (1839), Елизабет Гаскел – *The Poor Clare* (1856), Чарлс Дикенс – *Бајка о два града* (1859), Фјодор Михајлович Достојевски – *Двојник* (1846), Хенри Џејмс – *Кућа на лакат* (1908), Џозеф Конрад – *The Secret Sharer* (1909), Урсула Легвин – *Чаробњак Земљоморја* (1968), Набоков – *Очајање* (руско 1936. и енглеско издање 1965), Мјуријел Спарк – *Aiding and Abetting* (2000).

¹¹ Немачки романтичари употребљавају низ других термина за исту појаву: *Gespenst, Gestalt, Erscheinung, Schatten, Teufelsgespenst, doppelhaft Gebild*. У Француској је за телесног истоветника коришћен Плаутов израз за близанца *менехем*, а за телесног и духовног истоветника, према Плаутовом јунаку из *Амфитриона* (преко Ж. П. Молијера и Ж. Ротруа), *сочија*. Романтичари употребљавају изразе: *spectre, fantôme, esprit* (А. Мисе и Ш. Нојје), *l'otre* (Ж. Нервал), *lui-même* (Т. Готје). У енглеском и руском појам наилази на старије ознаке за близанце. У Мјуријевом Оксфордском речнику *double se* јавља крајем 18. века у значењу телесне подударности, док се у значењу аветињског себевида јавља неколико деценија касније. Постојали су старији народни изрази у овом значењу *fetch* (истолика утвара која долази по самртника у Ирској) и још ранији *wraith* (у Шкотској) (Димић 1966: 108).

¹² Према данашњој науци, фолклорни мотиви себевида дијем света имају своје неуролошко оправдање. Наиме, у когнитивној неурологији феномен дислоцирања из тела и виђење свог тела као спољашњег објекта зове се „аутоскопија“. Аутоскопија се објашњава дисфункцијом мозга и халуцинацијама, и повезује се са менталним болестима шизофренијом и епилепсијом. Препознато је и именовано као „хеаутоскопија“ дуплирање себе као објекта (то је виђење два прозирна тела самог себе). „Полископија“ је виђење више од два своја прозирна тела, а „негативна хеаутоскопија“ немогућност виђења самог себе у огледалу (Brugger 2012).

¹³ Георг Брандес (Georg Morrgis Cohen Brandes), утицајни дански књижевни критичар (1842–1927).

1.7. Квалификације за допелгенгере

Ендру Вебер¹⁴ издваја девет критеријума за дефиницију двојника. Навешћемо их иако заслужују озбиљну ревизију. Двојник је фигура лакановске визуелне компулзије, представља објективизацију самог себе, видљив је и зависи од примарног ега; другачије се изражава (*double talk*); перформативан је; репрезентује и разум и чула (несвесне инстинктивне силе); постоји игра моћи између њега и ега, има потребу да контролише, субверзиван је; дислоциран је од домаћина и дислоциран је у времену; враћа се и понавља – непознат и непризнат, и непријатан (*Unheimlich*); мушко је; читалац се не поистовећује с њим него са примарним егом; производ је дисфункционалне породице (Weber 1996: 5). Међутим, двојник може да репрезентује и несвесне силе које су на индивидуалне и не мора да буде субверзиван. Може да буде и женско.¹⁵ Читалац не мора да се поистовећује са представником примарног ега без обзира на глас и начин приповедања. Вебер каже да двојник зависи од примарног ега, што не мора бити случај кад имамо равноправну браћу или истоветнице као двојнике. Браћа истоветници такође оповргавају критеријум дислоцираности у времену. Двојник више не мора да буде непознат, непризнат и непријатан. Напротив, може бити оличење свега позитивног (што ће се видети ниже).

2. Покушај класификације

Издвојена својства у психи (егу) данас имају разне називе. Тзв. унутрашњи мушкарац је анимус; унутрашња жена је анима. Постоји унутрашњи водич („интуиција”, „истинско, божанско ‘ја’”), унутрашње дете, затим *homo politicus*, па *homo faber* итд. Било које својство да је у питању, ако у наративу свесни его са тим својством ступи у контакт у потреби да га обједини и стави под своју власт, добићемо неку врсту двојничке ситуације и неку врсту двојника. То значи да су типови двојништва, према критеријуму природе оног дела са којим се настоји општити и објединити га, онолико бројни колико и њих самих (тих делова) има. Међутим, постоји један ред књижевних двојника који нису ре-

¹⁴Професор немачке и компаративне књижевности на Универзитету у Кембрицу.

¹⁵На прелазу из 19. у 20. век изашао је роман са темом двојништва који је написала жена. Причу Шарлоте Перкинс Гилман инсценирао је сам живот. У краткој аутобиографској причи *Жути манет* (1892) Шарлота Гилман говори о својој личној борби са депресијом. Иза тапета у соби где су је затворили нешто је грепкало – то створење била је жена која је некад била затворена на истом том месту. Испоставља се да је то сама ауторка, заправо њена истоветница, њено право изопштено лице.

презентација садржаја свести ега (ма које природе они били). То су двојници који долазе из супротне стране, из „другог“.

Цветан Тодоров је у *Уводу у фантастичну књижевност* разврстао теме фантастике у „ја-теме“ и „ти-теме“. У једној малој напомени рекао је следеће: „Неће нас изненадити ни ако пронађемо слику двојника и у једној и у другој мрежи тема које смо установили“ (2010: 137). Критеријум који је Тодоров применио да разврста фантастичне теме јесте дихотомија „опажање / други као предмет полне жеље“. Међутим, кад је у питању двојник, „други“ заузима далеко шири спектар мотива него што је полна жеља. Тодоров одбацује законмерност несвесног, ограђујући се од основа које је са примарном едипалношћу поставио Фројд. Али, по закону еволуције свести Јунга и његових настављача, људско биће (па тако и његов репрезент књижевни јунак) креће се из несвесног у свесно. Зато се и узрок двојничковог живог пулса у бићу културе од памтивека до дана данашњег крије управо у његовом архетипском потенцијалу да фигуративно представи интеграцију садржаја свести из сфере несвесног у сферу свесног (Nojman 1994, Kandić 1983, Jovanović 1983). Или, како каже Милица Живковић: „Изражавајући жељу за имагинарним поретком, за невидљивим и непризнатим садржајима, двојник изражава вечну тежњу за целином и интегритетом“ (Živković 2000: 128).

2.1. Шта су „ја-двојници“ и „ти-двојници“?

У књижевности двојник се појављује као сенка, савест, сабласт, сан, одраз. Временом, добија људско тело и стиче телесну аутономију. Репрезентује засебно (а исто) људско биће. Ипак, присутан је и тип двојника истоветника који мењају улоге. Они репрезентују одељена бића. Ове две врсте двојника потпуно су одвојене категорије. Оне настају из две супротне логичке операције, из анализе и синтезе. Један тип двојника настаје разлагањем, разлучивањем, удавањем једне индивидуалне психе, а други – сумирањем сличности две особе и тежњом ка консензусу. Први двојници су „ја-двојници“, ови други су „ти-двојници“.¹⁶ Дистинкција „ја/други“ формира две тематске мреже мотивског комплекса двојника.

За потпуно јасну поделу „ја-двојника“ и „ти-двојника“, неопходно је уочити да „ја-двојник“ има подтипове које не треба мешати са „ти-двојницима“. Зато је овде место да се још једном подсетимо засенченог индивидуалног несвесног у

¹⁶ Пошто номенклатура за овако посматране типове двојништва не постоји, понуђени су оперативни термини, отворени за даљу дораду и усавршавање.

Јунговом, а не у Фројдовом смислу. Индивидуално несвесно у Јунговом смислу захвата не само патолошко трауматско потискивање (као код Фројда) него и широк дијапазон психе који је изван фокуса свести (ега). Ово је изнимно важно јер проширује досадашње виђење двојника (Веберовог и Милеровог) као злог, антагонистичког духа из подрума личне свести. Двојник може доћи, да тако кажемо, и са „истог спрата“, из неког прокаженог закутка предсвести (дивље, сексуално, хомосексуално, социјално нестандартно Друго), али и са „таванског простора“ (са нивоа надсвести, надсвесно Друго) кад репрезентује душу, савест, анђела и сл. Иако се ради о чињеницама које измичу научном мерењу, Јунгова истраживања могу се искористити као полазиште: подела „ја-двојника“ на извор одакле двојнички садржај свести извире (подсвест, скрајнути его садржаји и надсвест) донео би конзистентнији типолошки материјал.

2.3. Дистинкције „ја-двојника“ и „ти-двојника“

Основну дистинкцију изводимо помоћном метафором, а то је ДНК, тј. питањем да ли је ДНК двојника иста или различита. Самим тим имамо, с једне стране, једног лика и његовог двојника (са истом ДНК), а с друге, двојицу посебних ликова (са различитим ДНК). Из ове дистинкције произлази и она према семантичком роду. У првом случају реч је о једном те истом лику (једнина), а у другом о двојници (множина).

За први тип двојништва карактеристично је да се неко доминантно својство пројектује изван себе, да се та спољашња пројекција осамостаљује, и да на крају, извор (домаћин, „хост“) ступа у однос са својом пројекцијом. „Ја-двојник“ и његов матични „хост“ у односу су субординације, један је увек надређен, на супротним су половима и та супротност је основа њиховог међусобног антагонизма. Ови двојници су прави допелгенгери, бројнији су и о њима су мислили и Милер и Вебер кад су се бавили овим мотивом.

Потпуно други тип двојника су идентична браћа, близанци, или несродни истоветници. Њихово двојништво је синтетичког типа, они су напоредни, координирани, реципрочни (један су другоме „ти-двојник“). Основа приче о овим двојницима почива на физичкој сличности или идентичности два лика који ступају у одређени однос, најчешће у однос супституције, ривалитета и сл. Проживљавањем другог идентитета заменом улога и боравком у оном другом идентитету, ликови су упућени на то да спознају други идентитет као сопствени. Замена на превару, на договор, на уговор (дублери), случајне замене, лажно представљање, само су неке од варијација у фабулирању „ти-двојника“. Тако

су близанци, клонови, дублери једно другом огледало, као што је „ја-двојник“ огледало примарном егу.

Ако упоредимо „ја-двојнике“ и „ти-двојнике“, видећемо да су супротни по много чему. Код „ја-двојника“ се селф (его, „ја“) дели да би његов непознати део постао видљив и спознат. Тако его шири своје границе, расте. Исти је случај кад „ти-двојник“ из Другог (из „ти“-правца) прилази свом огледалном егу, такође „ти-двојнику“. И на тај начин его шири своје границе и расте. У оба случаја, дакле, долази до интеграције непознатих садржаја свести. „Ја-двојник“ је у напетијем односу према егу из којег је поникао будући да его разлучује свој оваплоћени део („ја-двојника“) јер је оно носилац неке одређене (не) прихватаљиве особине која се покушава потиснути. На делу су центрифугалне силе свести. С друге стране, код „ти-двојника“, его привлачи „ти-двојника“ јер овај има неку особину коју его временом открива у себи и о себи. Стога можемо рећи да су силе које држе на окупу ово двоје више центрипеталне, привлачне. Док „ти-двојник“ увек репрезентује људско биће, и то људско биће „са посебном ДНК“, „ја-двојник“ може бити одраз, сенка, душа, слика, огледало, а код Гогољевог Коваљова чак и нос (приповетка *Нос*, 1836), али увек има исту ДНК као његов домаћин. Самим тим, „ја-двојник“ обитава у сфери фантастичног, дочим је „ти-двојник“ мотив из реалистичног наратива. Неретко се прича о „ти-двојницима“ „изврне“ у причу о „ја-двојницима“ („ти-двојник“ испадне „ја-двојник“, пројекција ега). Такав је случај у роману *Сезона сеобе на север* (1966) Тајиба Салиха, постколонијалном класику у којем се на крају испоставља да је чудни и опскурни Мустафа Саед нико други него сам наратор.¹⁷

„Ја-двојник“ долази из индивидуалног несвесног, из подземља Душе, из потиснутог, из трауме у прошлости. Такође, он је производ репресивне социјализације која је потиснула и скрајнула неприхватаљивог дивљака (нпр. Стивенсоновог господина Хајда), неприхватаљивог хомосексуалца, неприхватаљиву слободу да се буде оно што се јесте. Дакле, како психичка тако и културна девијација, одступање од упросечене културне матрице патријархалног миљеа,

¹⁷ Неименовани приповедач после седам година школовања у Енглеској долази у своје родно село у Судану. Сви му исказују поштовање осим резервисаног и тајанственог Мустафе Саеда. Једне ноћи пијани Мустафа на течном енглеском рецитије стихове и буди приповедачеву радозналост. Наратор и Мустафа се зближавају док први не увиди да има превише заједничког са својим новим пријатељем. Испоставља се да је сам наратор Мустафа Саед. Преломни моменат када се ова чињеница огољује пред читаоцем смештена је на сам крај наратива. Два лика слила су се у један лик, „ти-двојник“ постаје „ја-двојник“. Успех романа можда лежи у чињеници да је фантастично нагло и неочекивано уведено да би до краја извршило потпуну ревизију приче.

ствара расцеп ега. У наративу то је расцеп јунака на оно што он зна о себи и на његове фракталне изопштене садржаје свести који се осамостаљују.

„Ја-двојник” је малиган јер притиска изнутра, рије, копа да изађе. „Ти-двојник” долази из друштва, из будућности ега у времену приче, можемо слободно рећи, из колективног несвесног. Он је бенигна појава јер куца на вратима свог брата или истоветника и може му се и не отворити. Искуство које он носи ега још нема, али му иде у сусрет. По овој номенклатури, чак и одговарајући ликови из комедија, ако су идентични и међусобно замењују улоге, као што су они у Плаутовом *Амфитриону* и *Близанцима* (2. п. н. е.), или у Шекспировој *Комедији неспоразума* (1594) (ослоњеној опет на Плаута), с правом се називају двојницима (али сад барем знамо и зашто и како).¹⁸ Док у причи са „ја-двојником” доминирају осећања гађења, одбојности, мржње, фрустрације, сасвим је обратан или барем умереније у причама са „ти-двојницима”. „Ти-двојник” не мора да буде антагониста јер је више демократичан, равноправан неголи репресивни „ја-двојник”. „Ја-двојник” тиче се приватног, личног (чак и кад је проблем у социјализацији ега). „Ти-двојник” стиже из друштва, из јавног домена. Самим тим, у причама о „ја-двојницима” разрешавају се проблеми психе („мало путовање душе”), у овим другим, пак, може да се промишља некакав мање личан, а више друштвени проблем („велико путовање душе”).

Код првог типа двојника присутније су визуелне теме јер је „ја” заправо само, општи са собом. Код другог типа пак, присутније су теме дијалога путем којег општимом с другима. Два различита типа двојника трпе и различите последице неуспеле интеграције садржаја свести. „Ја-двојник” који остаје одвојен од ега указује на схизофрено стање психе. Насупрот њему, ако се „ти-двојник” не интегрише, његов „брат” остаје одвојен, „аутистичан”, осамљен.

¹⁸У ову шему могу се сместити и књижевни тандеми, антиподи који се својим тешко помириљивим особинама крећу управо ка интеграцији и помирењу непомириљивих полова бића – уколико задовоље основни услов, а то је међусобна физичка сличност. У следећим примерима то НИЈЕ случај (дакле, не ради се о двојницима и не треба их тако именовати). У *Епу о Гилгамешу* главни јунак, који је више бог него човек, сусреће себи равнот Енкидуа, брата по снази и лепоти. Везивањем за смртника Гилгамеш постаје рањив и, од божанског принципа који је до тада оличавао, долази до своје друге, смртне природе. Сервантесови Дон Кихот и Санчо Панса персонификују полове идеалистичког и приземно-прагматичког. Робинсон Крусот и Петко Данијела Дефоа, односно Мишела Турнијеа, опозити су на равни цивилизованости, један долази из тзв. цивилизације, други је „дивљак”. Ликови Шерлок Холмс и његов помоћник Доктор Вотсон писца Артура Конана Дојла такође су пример међусобних психолошких допуна. Кнез Мишкин и Рогозин у роману *Идиот* Ф. М. Достојевског представљају етичке антипозитивне, један је христолоик, други је острашени убица.

2.4. Примери

2.4.1. Примери „ја-двојника“

Међу књижевним „ја-двојницима“ има ђавола, сенки, одраза, авети, старих и младих „ја“; анђела и аура. С једне стране, они су зли и дијаболични, с друге су морални и божански. А има и оних који су, једноставно речено, другачији.

Међу првим представама двојника појављује се сенка. Могла је да персонификује оба принципа, и добро и зло. У роману *Чудновата повест Петра Шлемила* Аделберта Шамисоа (1814) сенка се доводи у везу са душом и савешћу, и репрезентује позитивни, светли принцип. Шлемил је продао своју сенку нечастивом. Сенка као мрачни алтер его појављује се и 1815. године у чувеном роману *Ђавољи еликсири* Е. Т. А. Хофмана. Под утицајем чудног напитка, главну личност, редовника Медарда, прогони властита тамна сенка. Године 1847. Ханс Кристијан Андерсен, чувени дански писац бајки, иронизује Шамисоовог Шлемила и објављује своју бајку *Сенка*.

Одраз у огледалу је такође двојничка метафора. Еразмо Спикер, још један Хофманов јунак, у роману *Сабласни двојник* (1821), због љубавнице напушта свој одраз (обележје морала) и услед тога пропада. У роману *Слика Доријана Греја* Оскара Вајлда (1891) одраз је пројекција унутрашње ругобе младића који не стари. Представља његову запуштену, дијаболичну, обружнелу душу.

Савест је светли двојнички принцип. Већ поменути Вилијем Вилсон Едгара Алана Поа убија сопствену савест оличену у свом истоветнику, и постаје „мртав за свет, за небо и за наду“.

У роману *Двојник* (1864) Ф. М. Достојевског главни лик, титуларни саветник Јаков Петрович Гољаткин, „не проналази бољи начин да постане јак осим да полуди“ (Јеротић 1983: 80). Удваја се и на крају све више умножава. Други Гољаткин је морално чист и леп, за разлику од првог, из чије је главе изашао.¹⁹

Дијаболичну пројекцију комплекса величине искористио је Џејмс Хог у *Исповестима* (1824). Главни лик Роберт Вригим, у настојању да буде светац, излучио је из свог комплекса величине дијаболичног двојника.

¹⁹ У свом дипломском раду *The Magic Mirror: A Study of the Double in Two of Dostoevsky's Novels* – „*The Double*” and „*The Brothers Karamazov*”, обрађеном на Смит колеџу у Масачусетсу 1955. године, велика америчка песникиња трагичне судбине Силвија Плат брани тезу да је Гољаткиново лудило и двојништво парадоксално. По њој, персонификација алтер ега и каналисање лудила расцепљеног ума треба да ослободи примарни его од напетости, а не да интензивирају напетост.

Мајстор хорора Стивен Кинг у роману *Тамна страна* (1989) истражује однос писца и његовог неморалног алтер ега који се крије под псеудонимом. Овај други жели да пише мрачну, шокантну прозу, за разлику од свог уљудног парњака. Кингов примарни его на крају уништава секундарни. *Спенки* (1995) Кристофера Фолера представља још један жанровски двојнички роман. Главни лик је младић којег муче животне неприлике и који склапа фаустовски уговор са Спенкијем, палим анђелом. Спенки има седам дана пред собом да сасвим запоседне свог домаћина. Главни лик успева да победи своје мрачне слабости и интегрише неке од Спенкијевих метода, неопходне за преживљавање.

У краткој причи *Тајна ноћи пуне месечине* (1921) Александра Грина редов пешадијског батаљона Николај Селиверстон гине на стражи. Он из даљине види себе мртвог. Борхес у есеју *Борхес и ја* (*Маистарије*, 1944) приповеда да је више један други Борхес, који не пише и не припада јавности, који пребива у свету фантазије и библиотеке. („Тако је мој живот бекство у коме ја све губим и где све припада забору или оном другом.“) Жерар Де Нервал у новели *Аурелија* (1855) прича о својим чудесним доживљајима који заправо припадају његовом етеричном астралном двојнику.

И временски двојник је релативно новији изум. Ђовани Папини (*Двије слике у једном базену*, 1953) среће своје младалачко „ја“ у граду у којем је провео младићке дане али брзо га напушта прва занесеност због овог сусрета. Почине да се досађује у друштву свог алтер ега јер су му сва осећања и наивне мисли самог себе детаљно познати. Изнервиран немом пратњом свог двојника, Папини садашњи дави Папинија некадашњег у старом базену пуном локвања. Овде „тема убиства двојника диференцира актера од свог рђавог ‘ја’“ (Marković 1983: 69). Опет, Борхес у приповеци *Други* (1964) среће младог Борхеса на клупи, наивног и нестрпљивог. Наратор разрешава парадокс у причи о томе како се јунак под старе дане не сећа сусрета са самим собом тако што као младић сања овај кратки сусрет и потом сан заборавља.

И суперхероји, представници популарног истоименог жанра, као да произлазе из неживљених дечјих фантазија. Појављују се из редова обичног грађанства, чиновника, малих и невидљивих, бедних и понижених. Формула из бајке са сиромашком који постаје краљев зет поново ствара изузетног Супермена, Спајдермена, Бетмена. Овај жанр почива на супериорној, углавном позитивној природи двојника као делу психе неког далеко скромнијег домаћина.

2.4.2. Примери „ти-двојника“

Мотив „замене идентитета“ постоји у прастарим бајкама света и поново се активира средином 19. века. Дикенсонов Сидни Картон, лондонски адвокат и алкохоличар (*Бајка о два града*, 1859), среће свог двојника у Шарлу Дарнеју, бившем француском аристократи који је избегао у Лондон пред Француском револуцијом. Дарнеј се враћа у Француску да спасе породицу од гиљотине, али га тамо затварају. Сидни Картон почиње да се представља као Дарнеј. И у Твеновом *Краљевићу и просјаку* (1882) постоји замена идентитета по физичкој сличности. У Моријеровом роману *Scapagoat* (1957), наставник историје на истраживању у Француској среће свог двојника. Они замењују улоге, а историчар схвата да је заменио живот са убицом.

У Маркесовом роману *Јесен патријарха* (1975) дублер замењује председника државе, али, уживевши се у пријатну улогу, заборавља сопствени идентитет. Обојицу ликова сналази иста зла судбина. У роману Филипа Рота *Операција Шјалок* (1993) приповедач одлази на суђење у Израел. Тамо, међутим, упознаје политичког активисту који се за своје антиционистичке програме служи приповедачевим именом и ауторитетом. Временом Американац доживљава психолошку трансформацију.

Замену идентитета као потку романа *Двојник* (2002) искористио је Жозе Сарамага. Главни лик његовог *Двојника* Тертулиано упознаје глумца који личи на њега. Овај на превару одводи Тертулијанову вереницу и проводи ноћ са њом. Љубавници нетом погину у саобраћајном удесу. Тертулијано почиње да живи живот свог двојника.

У *Очајању* (1936) Владимира Набокова, главни јунак, схизофрени Херман Карлович, среће свог двојника, особу која потпуно личи на њега, кује заверу како би добио премију осигурања, убија тог несретника који се зове Феликс (Срећко), али се испоставља да жртва ни најмање не личи на свог убицу. Радња јесте мотивисана схизофренијом, али Феликс нема никакву органску везу са Херманом. Дакле, у питању су „ти-двојници“ иако је мотивација Херманово лудило. Зато овде преовлађује реално као одлика „ти-двојништва“.

Треба запазити да су „ја-двојници“ и „ти-двојници“ две стране истог новчића. С једне стране, биће се цепа разлучујући део себе који треба ближе да упозна и освести. С друге, два појединца се доводе у везу по сличности, и њихова различитост се потире, они бивају међусобно замењиви. Процес се заокружује идући од једног ка двојству и од двојства ка једном. Мотивски комплекс двојника је, да тако кажемо, огледалан, има две стране. Фабула може

да почне и заврши у било којој тачки овог кружног процеса (успешне или неуспешне) интеграције садржаја свести. С једне стране, процес иде од разлучивања другости, упознавања другости и (не)спознавања другог као свог у себи. С друге, процес полази од препознавања истости у другоме и (не)спознавања себе као другог.

3. Уместо закључка

На крају, погледајмо табеларни приказ предложене типологије.

„Ја-двојник”	„Ти-двојник”
Иста ДНК	Различита ДНК
Једнина (подстанар)	Множина (браћа, истоветници)
Појединац	Друштво
Приватни домен	Јавни домен
Репресиван	Мање репресиван
Регресиван у времену	Прогресиван у времену
Одраз, сенка, душа, слика, огледало, гениј, друго „ја”, дух, савест, временски двојник	Људско биће
Фантастично	Реалистично
Индивидуално несвесно	Колективно несвесно
Центрифугалне силе	Центрипеталне силе
„Мало путовање душе” (разрешавање проблема личности)	У мањој мери лични проблем, више проблем уже или шире заједнице
У већој мери тема погледа, визуелног	У већој мери тема дијалога, аудитивног
Кад је „ја-двојник” неинтегрисан – схизофренија	Кад је „ти-двојник” неинтегрисан – аутизам, осама

Табела 1. Особине „ја-двојника” и „ти-двојника”

Појава двојничких наратива, у овом или оном виду, расте упоредо са отуђењем модерног човека од његове природе, снова и потенцијала. Разнородни књижевни двојници, па и они митски из дубине времена, у предложеној табели могу сада наћи своје прецизно место и могу се даље анализирати – како је предложено. Тиме се исправља празнина која постоји како у самој номенклатури разноликих мотива двојника, тако и у његовој дефиницији. Истина је, међутим, да би се свако бављење двојницима морало ослонити на фундаментално познавање самог себе. Јер како другачије схватити одакле се на мапи људске психе појављује нови (или стари) књижевни двојник.

Одређене погрешне претпоставке о двојницима овим радом су изведене на чистину, двојницима се више не могу звати ликови – књижевни антиподи, нити ликови књижевне допуне. Такође, „ти-двојник“ не може се посматрати као један од „ја-двојника“, његово је двојништво другог типа.

Литература

1. Brugger, Peter (2013), „Autoscopic Phenomena”, *Encyclopedia of the Mind I* (Ed. Harold E. Pashler), San Diego: University of California, Department of Psychology.
2. Димић, Милан В. (1966), „Двојник – реч и појам”, *Филолошки преглед*, Научно дело, IV, бр. 4, 97–120.
3. Živković, Milica (2000), „The Double as the ‘Unseen’ of Culture: Toward a Definition of Doppelgänger”, *Facta universitatis (Series: Linguistics and Literature)*, Vol. 2, No 7, 121–128.
4. Јеротић, Владета (1983), „Двојник Достојевског и тежња ка моћи”, *Градац*, год. 10, бр. 51/52, 77–81.
5. Јовановић, Бојан (1983), „Двојник у свету магијске реалности”, *Градац*, год. 10, бр. 51/52, 87–92.
6. Кандић, Драгана (1983), „Двојник и његове метаморфозе”, *Градац*, год. 10, бр. 51/52, 82–86.
7. Крстић, Драган (1996), *Психолошки речник*, Београд: Савремена администрација.
8. Маринковић, Антоније (1983), „Двојник у светској књижевности”, *Градац*, год. 10, бр. 51/52, 68–76.
9. McGuire, William (Ed.) (1974), *The Correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung (1906–1914)*, New Jersey: Princeton University Press.
10. Meyer, Priscilla and Jeff Hoffman (1997), „Infinite Reflections in *Pale Fire*: The Danish Connection (Hans Andersen and Isak Dinesen)”, *Russian Literature*, XLI, 191–221.
11. Miller, Karl (1987), *Doubles: Studies of Literary History*, Oxford University Press.
12. Нојман, Ерих (1994), *Историјско порекло свести*, Београд: Просвета.

13. Progoff, Ira (1973), *The death and rebirth of psychology; an integrative evaluation of Freud, Adler, Jung, and Rank and the impact of their culminating insights on modern man*, New York: Julian Press.
14. Rank, Otto (1979), *The Double a Psychoanalytic Study*, New York: New American Library.
15. Stevens, Anthony (1998), *Freud & Jung: A dual introduction*, New York: Barnes & Noble Books.
16. Тодоров, Цветан (2010), *Увод у фантастичну књижевност*. Београд: Службени гласник.
17. Требјешанин, Жарко (2008), *Речник психологије*, Београд: Стубови културе.
18. Faurholt, Gry (2009), „Approaching Otherness: Self as Other – The Doppelgänger”. *Double dialogues*, 10, 1–5.
19. Fonseca, Tony (2007), „The Doppelgänger”, *Icons of Horror and the Supernatural – An Encyclopaedia of Our Worst Nightmares 1* (Ed. S. T. Joshi), Connecticut: Greenwood Icons; London: Greenwood Press.
20. Freud, Sigmund (1955; 1919]Webber, Andrew J. (1996), *The doppelgänger: double visions in German literature*, Oxford: Oxford University Press.

Ljiljana M. Ćuk
University of Novi Sad
Faculty of philosophy

MOTIF OF A DOUBLER: ME- AND YOU-DOUBLERS

Summary

A great deal of concepts are mistakenly classified as doubleness. There are two types of doubles, me-doubles and you-doubles. The first ones are subordinated, the second ones are equal. Me-double is a personification of an autonomous part of an ego which can (but does not have to) be concretised in a new character. They are an artistic superstructure either of a schizophrenic situation or of expressed fears, desires and fantasies. You-doubles are two physically identical characters who exchange their roles or are in some rivalry relationship. You-doubles can be twins, clones, or understudies. There are various subtypes of doubles, from diabolical to dreamed ones. At least, a double has an integrative mental function.

► *Key words*: double, replicas, doppelgänger, twins, clone.

References

1. Brugger, Peter (2013), „Autoscopic Phenomena”, *Encyclopedia of the Mind I* (Ed. Harold E. Pashler), San Diego: University of California, Department of Psychology.
2. Dimić, Milan V. (1966), „Dvojniki – reč i pojam”, *Filološki pregled*, Naučno delo, IV, br. 4, 97–120.
3. Faurholt, Gry (2009), „Approaching Otherness: Self as Other – The Doppelgänger”. *Double dialogues*, 10, 1–5.
4. Fonseca, Tony (2007), „The Doppelgänger”, *Icons of Horror and the Supernatural – An Encyclopaedia of Our Worst Nightmares 1* (Ed. S. T. Joshi), Connecticut: Greenwood Icons; London: Greenwood Press.
5. Freud, Sigmund (1955; [Jerotić, Vladeta (1983)], „Dvojniki Dostojevskog i težnja ka moći”, *Gradac*, god. 10, br. 51/52, 77–81.
6. Jovanović, Bojan (1983), „Dvojniki u svetu magijske realnosti”, *Gradac*, god. 10, br. 51/52, 87–92.
7. Kandić, Dragana (1983), „Dvojniki i njegove metamorfoze”, *Gradac*, god. 10, br. 51/52, 82–86.
8. Krstić, Dragan (1996), *Psihološki rečnik*, Beograd: Savremena administracija.
9. Marinković, Antonije (1983), „Dvojniki u svetskoj književnosti”, *Gradac*, god. 10, br. 51/52, 68–76.
10. McGuire, William (Ed.) (1974), *The Correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung (1906–1914)*, New Jersey: Princeton University Press.
11. Meyer, Priscilla and Jeff Hoffman (1997), „Infinite Reflections in *Pale Fire*: The Danish Connection (Hans Andersen and Isak Dinesen)”, *Russian Literature*, XLI, 191–221.
12. Miller, Karl (1987), *Doubles: Studies of Literary History*, Oxford University Press.
13. Nojman, Erih (1994), *Istorijsko poreklo svesti*, Beograd: Prosveta.
14. Progoff, Ira (1973), *The death and rebirth of psychology; an integrative evaluation of Freud, Adler, Jung, and Rank and the impact of their culminating insights on modern man*, New York: Julian Press.
15. Rank, Otto (1979), *The Double a Psychoanalytic Study*, New York: New American Library.
16. Stevens, Anthony (1998), *Freud & Jung: A dual introduction*, New York: Barnes & Noble Books.
17. Todorov, Cvetan (2010), *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Službeni glasnik.
18. Trebješanin, Žarko (2008), *Rečnik psihologije*, Beograd: Stubovi kulture.
19. Webber, Andrew J. (1996), *The doppelgänger: double visions in German literature*, Oxford: Oxford University Press.
20. Živković, Milica (2000), „The Double as the ‘Unseen’ of Culture: Toward a Definition of Doppelgänger”, *Facta universitatis (Series: Linguistics and Literature)*, Vol. 2, No 7, 121–128.